

2. Брунер Дж. Исследование развития познавательной деятельности. –М.: Педагогика, 1971. -194с.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. –К.: Либідь, 1997. -603с.
4. Лисина М.И. Развитие познавательной активности детей в ходе общения со взрослыми и сверстниками //Вопросы психологии. -1982. -№1. –С.17-23.
5. Розвиток пізнавальних здібностей дошкільників /За ред. А.М.Богущ. –Одеса: Наука, 1998. -149с.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. –М.: Педагогика, 1989. -378с.
7. Талызина Н.Ф. Формирование познавательной деятельности учащихся. –М.: Знание, 1983. -202с.

І.Ф.Шудзіховська

ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ГІМНАЗІЇ ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ ГУМАНІСТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ

В работе раскрываются особенности познавательного интереса учащихся гуманистической направленности и пути его формирования.

The peculiarities of cognitive of humane trend and ways of their forming is revealed in the article.

Процесу формування особистості учня гімназії, розвитку його інтелектуальних здібностей сприяють міцні знання про природу, історію і культуру рідного краю, які ґрунтуються на краєзнавчому принципі: шляхом пізнання дійсності від близького до далекого, від знайомого до незнайомого. Такий підхід у формуванні пізнавальних інтересів передбачає утвердження одвічних духовних цінностей людини: патріотизму, працьовитості, власного світогляду, національної свідомості.

Основними дидактичними умовами формування пізнавальних інтересів учнів гімназії на заняттях - врахування захоплень і вікового складу, зміна вражень за рахунок різноманітних виховних прийомів, створення ситуації раптовості, новизни, романтичності, емоційно-інтелектуальне нагітання, колективна творчість. Активізація пізнавальної

діяльності здійснюється методами проблемного викладання, частково-пошуковим і дослідницьким, а також використанням елементів колективної праці. Сприйняття пізнавального матеріалу учнями гімназії підвищується, коли використовуються сучасні та краєзнавчі явища і факти, наочні засоби інформації, образні характеристики окремих природних об'єктів і явищ, парадоксальні дані.

У процесі дослідження, ми здійснили, на основі довільної виборки випускників гімназії, умовний розподіл їх ієрархії успішності навчання, участі в конкретній дидактичній діяльності, оцінки розвитку гуманістичних знань в учнів 2 експериментальних та 2 контрольних класів. Використовувалася спеціально розроблена карта, у якій різний ступінь засвоєння гуманістичних знань, оцінювався в балах. Спочатку кожен майбутній випускник гімназії дав самооцінку ступеню засвоєння літературних знань: історичних, філологічних та ін. Потім оцінка давалася групою "експертів" (класний керівник, викладачі предмету, вчителі-методисти), які визначали ступінь засвоєння літературно-мовних знань кожним учнем гімназії, що нас цікавив.

Подаємо зразок дидактичної картки, яку ми використовували в процесі експериментальної роботи:

1. Що ви дізналися про національно-культурне життя України в 70-90-х роках XIX ст.? Чи сприятливими були суспільні обставини для творчості українських письменників?
2. Чому центр української журналістики і науки перемістився з Києва до Львова? Назвіть журнали та альманахи, що виходили тоді в Україні?
3. Розкажіть про досягнення української прози, схарактеризуйте її тематику, жанрове багатство.
4. Які поети творили в 70-90-х роках XIX століття? Розкрийте особливості поетичної творчості цього періоду, провідні мотиви лірики.
5. Схарактеризуйте розвиток драматургії і театру.
6. Які композитори писали музику для опер, оперет, комедій і драм? Що дізналися ви про їхні твори з підручника?

Результати проведеного експерименту подаються у таблиці 1.

З аналізу даних, наведених у таблиці 1, виявили, що у цілому самооцінка учнів експериментальних класів ступеня засвоєння літературних знань і оцінка з боку "експертів" практично збігаються (різниця 0,02 бали). Але за окремими рівнями знань різниця коливається в межах від -0,1 до +0,4. Причому найменш засвоєними вважалися такі знання, як історичні, логічні, психологічні, оцінені у процесі навчальної роботи. Отже, літературні знання, які отримані при вивченні нормативних курсів літератури та мови, а також на основі самоосвіти, життєвого досвіду, виявляються недостатніми для формування у майбутніх випускників певних гуманістичних якостей.

Таблиця 1

Оцінка засвоєння літературних знань в учнів гімназії

Літературні знання учнів гімназії	Ступінь засвоєння літературних знань (в балах)		
	Самооцінка	Оцінка експертів	Різниця в оцінках
Літературні	4,5	4,7	-0,2
Гуманістичні	4,3	4,1	+0,2
Логічні	3,9	4,2	-0,3
Оцінні	3,6	3,7	-0,1
Історичні	3,6	3,2	+0,4
Комунікативні	3,8	3,5	+0,3
Інформаційні	3,5	3,4	+0,1
Середній бал	3,74	3,82	0,02

При детальному аналізі відповідей респодентів встановили, що ступінь засвоєння літературних, гуманістичних, логічних знань майже не залежить від того, як встигають учні: на "відмінно" чи тільки на "задовільно". Причому у деяких учнів-відмінників самооцінка гуманістичних якостей значно

нижча, ніж оцінка "експертів". Такі якості особистості, як організованість, працелюбність, ініціативність краще розвинуті у майбутніх випускників, які активно ведуть громадську роботу, беруть участь у різних формах гуманітарної самоосвіти та у науковому пошуку.

Учні з задоволенням брали участь у цьому дослідженні. Багато з них заявили, що вперше задумались над тим, у якій мірі у них розвинуті гуманістичні якості, необхідні для майбутньої професійної діяльності.

Таким чином, під основами гуманістичної культури, дидактичної діяльності учнів гімназії ми розуміли певну суму знань та практичних умінь для організації новітньої технології здобуття літературних знань у позанавчальній діяльності: проведення літературних дискусій, екскурсій на природу та ознайомлення з історичними пам'ятками минулого, що дозволяє розширити світогляд випускників гімназій.

Ми передбачили, що в поняття основи гуманістичної культури особистості повинні входити такі аспекти: 1) загальноосвітні та спеціальні літературні знання; 2) правила техніки безпеки і поведінки учнів у позанавчальний час; 3) вміння учнів гімназії планувати проведення позанавчального часу; 4) уміння учнів визначати якість виховного заходу; 5) уміння майбутніх випускників гімназії робити простий аналіз витратання часу і матеріалів у позанавчальний час.

Основними шляхами формування елементів гуманістичної культури особистості учня гімназії є використання новітніх педагогічних технологій у навчальному процесі. Дослідження, яке ми провели, переконує, що основи гуманістичної культури формуються під впливом сім'ї, колективу класу неформальної групи, у процесі позанавчальної діяльності, але вирішальна роль належить індивідуальній творчій навчально-пізнавальній праці, коли поєднуються теоретичні знання і здобувається досвід загальноосвітньої практики.

Дослідження ефективності формування в учнів гімназії елементів гуманістичної культури ми проводили у процесі позанавчальної діяльності, яка пов'язана з умінням захопити майбутніх випускників цікавими справами. Враховувалося, що

учні гімназії у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу мають можливість здійснювати розвиток пізнавального інтересу в позанавчальний час у процесі наукового пошуку.

Одним із важливих елементів гуманістичної культури особистості майбутнього випускника гімназії є здобуття філологічних знань, які одночасно з досвідом життєдіяльності складають основу гуманістичної культури.

Ми запропонували учням підготувати науковий реферат з української мови з теми: "Речення". Зокрема, у названій роботі дати відповіді на такі питання:

1. Скільки відокремлених членів у поданому реченні?

Засвідчена в родині Драгоманів, народжена в родині Косачів, зійшла зоря крізь марища туманів, тепло надії людям несучи (В.Гей).

2. У скількох реченнях є відокремлені узгоджені означення?

а) Нарешті сніг закружляв, лапятий і сріблястий (Панас Мирний).

б) І кохання, легке й крилате, я запрагну змінити у вічність (О.Теліга).

в) Осяяні місяцем, гори блищать, осріблені місяцем, сосни шумлять (О.Олесь).

г) Сахається розгублена душа, почувши раптом тихі кроки щастя (Л.Костенко).

д) Ти згадала мене, бездольного (Леся Українка).

3. У якому з поданих речень дієприкметниковий зворот виділяється комами?

а) Омиті росами квітки розтуляють повіки (В.Сосюра).

б) Непорушно стоять дерева загорнені в сутінь (М.Коцюбинський).

в) Добре світ народжений в любові (Т. Коломієць).

г) Підхоплена хвилями шлюпка вилетіла в море (М. Грубляїні).

д) Степ оповитий тишею дихав пахощами росяних трав (П.Панч).

Результати дослідження підтвердили думку про те, що уміння майбутніх випускників планувати виконання творчих літературних завдань від 9 класу до 11 класу зростає. Коли на початку експерименту, в якому брало участь 27 учнів 2 класів

(10 в контрольних і 17 в експериментальних класах), найвищої оцінки не одержав жоден учень, добру-лише 7,3 % і 18,8 %, а середню 28,5 і 23,7 % відповідно у контрольних та експериментальних класах, то після закінчення експерименту в учнів 2 класів найвищі оцінки були у 4,4 % та 12,2 %, а добрі у 15,3 % та 32,7 % в тій же відповідності.

Поетапне залучення випускників гімназії до розробки тематики літературних вечорів і творчих індивідуальних завдань, самовдосконалення формує в них уміння передбачати систему здобуття літературних знань, що є важливим елементом виховання гуманістичної культури.

Гуманістична культура особистості майбутнього випускника гімназії базується на пізнавальних потребах. Пізнавальні потреби є продуктом історичного розвитку, які зумовлені під впливом нових ринкових відносин, нового економічного розвитку державності України, що виникли в процесі діяльності школи-гімназії як освітнього закладу нового типу.

У процесі дослідження виявили, що пізнавальні потреби окремої особистості залежать від дидактичних умов її навчання, в кінцевому рахунку вони зумовлюються навчально-побутовими обставинами, місцем і ставленням учня гімназії в реальному житті до задоволення таких потреб.

Таким чином, аналіз поданого вище матеріалу дозволяє зробити узагальнення, що дидактичні особливості формування літературно-мовних знань особистості повинні реалізуватися у процесі навчально-пізнавальної діяльності, починаючи з I класу, і завершуватися здобуттям професійної освіти.

Отже, реалізація навчальних програм у процесі літературно-мовної підготовки учнів гімназії вимагає корекції технології гуманістичної освіти майбутніх випускників, розуміння викладачами гімназій конкретних завдань загальноосвітньої підготовки особистості учня.

Педагогічна технологія гуманістичної підготовки учнів гімназії - це вироблення в них уяви про наукові закономірності розвитку сучасної науки, розуміння особливостей ринкових відносин, цілеспрямоване, систематичне формування в майбутніх випускників літературно-мовних знань, вироблення

якостей високої організованості та творчої ініціативи в засвоєнні нових знань.

Основними завданнями реалізації технології гуманістичної підготовки учнів гімназії у процесі дослідження були:

- врахування змісту літературно-мовної освіти, його взаємообумовленості між потребами держави та пізнавальними потребами, природними, економічними, науково-технічними, практичними сторонами їх розв'язання;
- розкриття для кожного майбутнього випускника гімназії дидактично-пізнавальних аспектів виховання особистості, базуючись на досвіді практичної роботи школи-гімназії та власної ініціативи викладачів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу;
- обґрунтування необхідності постійного удосконалення методики гуманістичної підготовки випускників гімназії у реальних умовах навчально-пізнавальної діяльності;
- активізація шляхів підвищення ефективності гуманістичної підготовки майбутніх випускників через вдосконалення навчальної, громадсько-практичної діяльності, вирішення питань урізноманітнення елементів позанавчальної роботи.

У нашому дослідженні діяльність учнів гімназії розглядається як важливий компонент педагогічної технології у формуванні літературно-мовних знань особистості. Різноманітні її види сприяють реалізації мети у використанні новітніх технологій розвитку гуманістичних рис майбутніх випускників гімназії.

Навчально-пізнавальна діяльність сприяє засвоєнню теорії та практики взаємодії основних гуманістичних законів у суспільстві і природі, оволодінню прийомами логічного мислення. Практично - ділова гра, використана нами у процесі дослідження, формує досвід щодо прийняття педагогічно виправданих рішень, вироблення певних оцінних умінь та навичок у засвоєнні літературно-мовних знань.

Здійснюючи формуючий експеримент, ми досліджували у структурі гуманістичної підготовки випускників гімназії вплив ролі літературно-мовних знань, умінь особистості. До

літературних умінь ми відносимо такі, котрі за своїми результатами навчально-пізнавальної діяльності спрямовані на удосконалення навчальної праці, економного витрачання часу, вироблення методики написання творів-мініатюр, наукових повідомлень літературно-мовного спрямування. Для цього ми використали один з найпопулярніших творів Миколи Вороного "За Україну". Вірш покладений на музику Я.Ярославенком, став маршем українських патріотів у часи національного визволення. Для учнів контрольних та експериментальних класів ми запропонували дати відповідь на такі питання:

- Чи співзвучна пісня Вашим почуттям?
- Як вона характеризує автора слів?
- Які рядки з тексту Ви б узяли для присяги рідній землі?
- Хто в літературі, зокрема в драматургії змалював образ подібного патріота?

Такий підхід дозволив нам виробити власну позицію щодо теоретичних аспектів класифікації літературних умінь учнів гімназії на основі одержаних і засвоєних гуманістичних знань. Для цього ми використали власну методику дослідження літературних умінь учнів-випускників, вивчаючи їх думки, ставлення до навчально-пізнавальної діяльності, враховуючи коефіцієнт засвоєння літературних знань.

Дослідження проводилось на основі врахування двох аспектів. Перший - дозволяв враховувати об'єктивність та обґрунтованість відповідей на подані вище запитання.

Другий аспект у дослідженні передбачав об'єктивність і постійність відповідей на ці питання, при реалізації різних методик опитування.

Вивчення думок, ставлення учнів-випускників до творчості Миколи Вороного проводилось на основі двох зрізів. Для одержання достовірної інформації у процесі дослідження умовно виділили чотири групи респодентів.

До першої групи (рівень I) - були умовно віднесені учні гімназії, які намагались об'єктивно і ґрунтовно відповісти на всі поставлені запитання.

До другої групи (рівень II) - умовно віднесли учнів, які вірно і повно дали відповідь на перші два питання, а на третє і четверте - не повну, або суперечливу відповідь.

Третій рівень – характеризується загальною невпевненістю, суперечливістю відповідей на всі питання.

Четвертий рівень – дозволив виявити у учнів випадкові, не систематизовані відомості, які торкалися суті першого і другого питання.

На основі аналізу відповідей учнів було складено таблицю структурних компонентів літературних знань.

Таблиця 2

**Структурні компоненти літературних умінь учнів
гімназії (в %)**

Компонети літер, умінь	Відповіді	Рівні інформації	2001	2002	2003
організаційні	стійкі	I	33,4	33,9	33,7
дидактичні	повні	II	30,6	31,1	31,2
оцінні	суперечливі	III	20,3	20,1	20,9
практичні	неповні	IV	15,7	14,9	14,2

Аналіз даних, що наведені у Таблиці 2, дозволяє корелювати розуміння компонентів структури літературних умінь на проміжних рівнях їх формування у учнів-випускників гімназії. Так, до організаційних умінь, майбутні випускники віднесли вміння дотримуватись режиму навчальної праці при виконанні домашніх завдань; самостійно зберігати у певному місці навчальні прилади та підручники; раціонально, ефективно використовувати час у процесі виконання літературних завдань.

До дидактичних відносимо: вироблення чіткої уяви в учнів гімназії про майбутню структуру навчальної діяльності, реалізацію конкретних навчальних завдань літературного спрямування; передбачення та планування певних засобів та часу при виконанні цих завдань; вироблення в учнів навичок систематичної навчальної праці.

До оцінних – вміння аналізувати і вести облік результатів навчальної праці; додержуватись послідовності у

виконанні навчальних завдань, вмiти враховувати промiжнi результати; вчитись оцiнювати якiсть виконаної роботи, контролювати хiд виконання навчальних завдань згiдно передбаченого плану.

До практичних – умiння економити i рацiонально використовувати час та допомiжнi матерiали, якi необхiднi для виконання навчальних завдань лiтературного спрямування; постiйне удосконалення навичок навчальної працi; обладнання робочого мiсця для здiйснення навчально-пiзнавальної дiяльностi.

Аналізуючи вiдповiдi на питання 67 учнiв-випускникiв, у процесi реалiзацiї формуючого експерименту, ми намагались, виявити пiзнавальний iнтерес у майбутнiх випускникiв до виявлення систематичної зацiкавленостi у вивченнi української лiтератури. Для цього умовно роздiлили учнiв гiмназiї на чотири групи.

Перша група – умовно вiднесли учнiв, якi виявляли стiйкий iнтерес до лiтературних знань, до проведення позанавчальних лiтературних заходiв та одержали високi позитивнi оцiнки за написання творчих робiт.

Друга група – умовно вiднесенi учнi, якi бажали регулярно здiйснювати лiтературнi виховнi заходи.

Третя група – учнi проявляли не достатньо стiйкий iнтерес до написання творчих робiт до лiтератури.

Четверта група - учнi гiмназiї, якi уникали проведення виховних заходiв з лiтератури.

На основi аналізу викладачами-методистами дiяльностi учнiв пiд час проведення формуючого експерименту, ми склали таблицю розвитку пiзнавальних iнтересiв у процесi засвоєння лiтературних знань та виявлення органiзацiйних умiнь.

Анализ даних, наведених у таблицi 3, дозволяє зробити узагальнення про те, що динамiка гуманiстичного виховання учнiв гiмназiї поступово зростає, а це зв'язано не тiльки з успiшним засвоєнням лiтературних знань майбутнiми випускниками, але i систематичною пiдготовкою викладачiв гiмназiї до проведення цiлеспрямованої навчальної роботи з учнями, розвитку їх пiзнавального iнтересу.

Динаміка розвитку пізнавального інтересу у процесі вивчення літератури та організації виховних заходів(в %)

Групи учнів	Перший зріз	2000-2001	Другий зріз	2001-2002	Третій зріз	2002-2003
I	303	31,6	31,3	30,5	45,4	46,1
II	46,9	47,3	47,1	46,9	48,2	49,1
III	16,2	16,3	16,1	16,0	6,4	4,8
IV	6,6	4,8	5,5	6,6	0	0

На це вказують такі дані. Коли під час першого зрізу респондентів віднесених до першої групи було 31,6 %, то під час другого їх стало - 31,3 %, що вказує на деяку відсутність позитивного впливу викладачів; але під час третього зрізу спостерігається значний ріст учнів віднесених до першої групи - 46,1 %, що свідчить про цілеспрямований вплив викладачів літератури на зростання пізнавального інтересу майстерності учнів-випускників.

В процесі проведеного нами дослідження вивчались особливості формування гуманістичної підготовки учнів гімназії на основі власної оцінки своїх літературно-мовних знань, умінь та навичок, викладачів-методистів, вчителів-класоводів. З цією метою було здійснено:

а) аналіз особливостей самооцінки здібностей та загальноосвітньої спрямованості у здійсненні гуманістичного виховання випускників гімназії з боку однокласників, вчителів-методистів, вчителів-предметників;

б) встановлення співвідношення самооцінки засвоєння літературно-мовних знань учнями гімназії з умовами формування цієї самооцінки у навчально-пізнавальній діяльності;

в) виявлення міри валідності оцінок учнів, методистів, вчителів на основі співвідношення думок як випускників гімназії так і експертів.

Всі відповіді, одержані в результаті дослідження були оброблені і зведені в наступні групи:

а) група учнів-випускників, чия самооцінка була нижча ніж оцінка з боку викладачів-методистів та вчителів-предметників;

б) група учнів-випускників, чия самооцінка була вища ніж оцінка методистів та вчителів;

в) група учнів-випускників, чия самооцінка здійснення процесу гуманістичного виховання співпадала з оцінкою методистів та вчителів.

Розподіл учнів гімназії за ознаками названих вище груп подаємо у таблиці 4.

Дані наведені у таблиці 4 дають підставу зробити узагальнення, що більшість випускників гімназії 39,1 % перебільшують свої можливості у засвоєнні гуманістичних знань, а лише 23,6 % учнів-випускників оцінюють ці можливості об'єктивно.

Таблиця 4

Оцінка та самооцінка гуманістичних знань у учнів-випускників (К- 67, у %)

Співвідношення самооцінки та оцінки	Недооцінка	Переоцінка	Адекватність
Самооцінка - оцінка однокласників	37,3	39,1	23,6
Самооцінка - оцінка методистів	26,0	38,3	25,7
Самооцінка - оцінка вчителів	34,6	30,2	35,2

В той же час, матеріали дослідження переконують, що 25,7 % викладачів-методистів високо оцінили гуманістичні

знання, готовність випускників гімназії, їх готовність реалізувати ці знання в реальному житті. Різниця самооцінки випускників і оцінки викладачів-методистів у реальній готовності використання гуманістичних знань складає - 2,1 %, що вказує на ефективність наших методичних рекомендацій. Оцінка діяльності учнів з боку вчителів складає 35,2 % і є високою.

Результати проведеного дослідження свідчать про те, що розроблена методика формування пізнавальних інтересів особистості майбутнього випускника гімназії виявилась досить ефективною. Її використання в навчально-виховному процесі школи-гімназії відкриває широкі можливості для вдосконалення загальноосвітньої підготовки учнів і дає можливість зробити певні висновки:

1. Зміст розвитку пізнавального інтересу учнів гімназії характеризується його особистою участю в різних видах навчально-пізнавальної діяльності, яка сприяє виявленню та формуванню гуманістичних якостей випускника.
2. Результати дослідження підтвердили висунуте припущення про те, що: дидактичні умови розвитку пізнавальних інтересів учнів гімназії - це цілісна система формування нової свідомості, логічного мислення, діяльності особистості у процесі засвоєння знань предметів гуманітарного циклу.
3. Ефективний процес використання знань з предметів гуманітарного циклу для удосконалення методики розвитку пізнавальних інтересів майбутніх випускників гімназії, буде інтенсивним тоді, коли він реалізується на науковій основі.

Література

1. Гончаренко С.У., Мальований Ю.І. Гуманітаризація загальної середньої освіти.: Проект концепції. - К.: ВПОЛ, 1994. - С. 14.
2. Поплужний В.Л. Патріотичні почуття і їх формування у школярів // Вісник Академії педагогічних наук України. - 1993. - №1 - С.43-151.

3. Смолюк І.О. Педагогічні технології дослідження соціально-особистісного аспекту. - Луцьк; Вежа, 1999 - 294с.

Н.О.Чувасова

СТАН ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ У ПРАКТИЦІ РОБОТИ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ

Стаття посвячена проблемі формування пізнавальної активності в практиці общеобразовательної школи.

The article is dedicated to the problem of forming of the activity of pupils cognitive work in the practice of secondary schools.

Проблема пізнавальної активності – одна із вічних проблем педагогіки. Пізнавальна активність як педагогічне явище – це двосторонній взаємопов'язаний процес: з одного боку, це форма самоорганізації та самореалізації учня; з другого – результат особливих зусиль педагога в організації пізнавальної діяльності учнів. Питання формування пізнавальної активності учнів у процесі навчання знайшли відображення в дослідженнях дидактів, психологів, методистів: Л.П.Арістової, Д.В.Вількеєва, Е.Я.Голанта, М.О.Данилова, Т.В.Кудряцева, И.Я.Лернера, М.І.Махмутова, Н.О.Половнікової, М.М.Скаткіна, Т.І.Шамової та ін. Але, на жаль, не достатньо досліджена проблема формування пізнавальної активності в процесі діалогічного навчання.

Викликають зацікавлення роботи в яких обґрунтовується роль спілкування у тому числі й діалогічного у розвитку пізнавальної активності (О.О.Вербицького, Дж.Галлагер, Є.І.Головахи, І.А.Зимньої, В.А.Кан-Калика, Я.Л.Коломинського, Г.О.Ковальова, А.В.Мудрика, Є.О.Ножина, А.А.Реана, І.П.Шкуратової та ін.)

Поряд розглядаються питання ефективного використання мовної діяльності: мовна діяльність як показник розвитку суб'єкта діяльності (П.І.Щукіна); педагогічна організація мовної діяльності в учбовому процесі (А.Н.Ксенофонта); зв'язок мови та мислення